

ZIZAS, Rimantas. *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014. – 607 p. ISBN 978-9955-847-88-5

Darius Juodis

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

Kas tie „liaudies keršytojai“? Partizanai ar banditai? Į tokį klausimą nesudėtinga atsakyti, jei vadovaujamasi politinėmis simpatijomis ir antipatijomis. Todėl vieniems jie – „liaudies keršytojai“, kitiems – „banditai“. Ir nė vienu atveju to negalime vadinti objektyviu vertinimu. Vis dėlto tiksliausia juos būtų vadinti partizanais, nesuteikiant šiam žodžiui nei išankstinės teigiamybės, nei neigiamybės. Recenzuojamos knygos autorius dr. Rimantas Zizas, vartodamas šį terminą, vadovaujasi plačia samprata, apibrėžiančia, kas gali būti vadinama partizanais. Taip išlaikomi objektyvumo kriterijai, o sovietinių partizanų veiklos istorija Lietuvoje pateikiama kaip prieštaringa ir diskutuotina.

Sovietmetis paliko plačią kiekybės prasme ir siaurą turinio prasme literatūrą. Dažniausiai publikuoti partizaninio judėjimo dalyvių prisiminimai ir beletrizuoti kūriniai. Visuose juose aiškiai įžvelgiama partizaninės kovos heroizacijos tendencija, nepaliečiant, o tiksliau – nutylint esminius faktus. Produktiviausiai šioje srityje dirbo Povilas Štaras (pats karo metais veikęs sovietiniame pogrindyje). Po 1990 m. atsivėrus archyvams, nepasirodė jokių išsamesnių tyrimų, neskaitant paties autoriaus darbų. Publikuota vos keletas dėmesio vertesnių straipsnių.

Iš naudotos literatūros ir archyvinės medžiagos kiekio galima spręsti, kad autorius ilgai ir kruopščiai tyrinėjo pasirinktą temą. Istorinių tyrimų rezultatas – monografijos pasirodymas, kuris leidžia naujai pažvelgti į Antrojo pasaulinio karo įvykius Lietuvoje. Konkrečiai – į partizaninį karą, kuris, kaip pažymi autorius, išsiplėtė slavų ir Pietų Europos šalyse, o ypač svarbiu reiškiniu tapo SSRS teritorijoje (p. 7). Tai nebuvo savarankiškas judėjimas Lietuvoje, o atstovavo politiniams Sovietų Sąjungos interesams.

Knygą, be įvado ir išvadų, sudaro 5 pagrindinės dalys. Jose chronologiškai ir temiška nagrinėjami įvairūs sovietinių partizanų istorijos aspektai. Autorius išskiria skirtingą Lietuvoje veikusių partizanų „kilmę“, o būtent SSRS liaudies gynybos komisariato žvalgybines ir diversinės grupes (apie jas esama mažai duomenų, todėl knygoje apie jas rašoma nedaug), NKVD organizuotas grupes, kompartijos struktūrų siųstas kovos organizatorių grupes, taip pat stichiškai dažniausiai iš karo belaisvių susikūrusius būrius. Aišku, visos jos buvo susijusios tarpusavyje ir visoms buvo svarbi pagalba iš sovietinio užnugario.

I monografijos dalyje „Sovietinio pagrindžio organizacinių struktūrų ir veiklos užuomazgos Lietuvoje 1941–1942 m.“ pasakojama apie pirmąsias NKVD-NKGB žvalgybines diversines grupes. Pradiniame SSRS ir Vokietijos karo etape, bent iki 1942 m. vidurio, pagrindinis partizaninės kovos organizatoriaus vaidmuo priskirtinas konkrečiai ne partijai, ką skelbė sovietinė literatūra, o būtent saugumo struktūroms. Pirmosios šių institucijų organizuotos grupės atsiųstos į Lietuvą dar 1941 m. vasarą. Sudėtingos veikimo sąlygos, prastas paruošimas, priverstinis kadro formavimas – tai sąlygos, lėmusios išdavystes. Daugelis grupių narių žuvo arba kurį laiką slapstėsi pavieniui. Iš 1941 m. atsiųstųjų šokią tokią veiklą išplėtojo tik Vladas Vildžiūnas Ukmergės, Utenos krašte, ir tai įvyko vėliau. Todėl monografijos autorius, remdamasis pavyzdžiais, daro pagrįstą išvadą, kad šios grupės turėjo menką poveikį sovietiniam pagrindžiui Lietuvoje atsirasti (p. 42).

202

Dalis vokiečių užnugaryje pasilikusio sovietinio aktyvo irgi kūrė pasipriešinimo grupes. Karo veiksmai Lietuvoje rutuliojosi taip greitai, kad ne visi sovietų veikėjai sureagavo laiku. Autorius pažymi, kad karo pradžioje dalis lietuvių sovietinių aktyvistų išliko dėl pragmatinio vokiečių okupacinio režimo intereso (aktyvą buvo galima praktiškai panaudoti priverstiniais darbams), o tai pristabdė antisovietinį terorą (p. 47), nors jo aukomis galėjo tapti apie 2–2,5 tūkst. žmonių iš partinio ir sovietinio aktyvo (p. 52). Represijos gerokai susilpnino socialinę sovietinio pasipriešinimo bazę, bet jos nelikvidavo. Taip pat pradėjo telktis iš lagerių pabėgę sovietų karo belaisviai, kurie tapo vienu iš svarbiausių pagrindžio gausėjimo šaltinių. Pasipriešinimo grupės kūrėsi tiek kaimuose, tiek miestuose. Bet ilgainiui stiprėjo nacių represijos. Autoriaus nuomone, 1941 m. vokiečiai varžė lietuvių radikalų vykdomas antisovietines represijas, o 1942 m. jau patys inicijavo visokio pasipriešinimo slopinimą ir negailestingai vykdė baudžiamąsias akcijas (p. 64). Tokia buvo karo Lietuvoje realybė. Knygoje parodoma, kad nespėjęs į SSRS pasitraukti aktyvas be išorės poveikio pradėjo vienytis, kurti struktūras, bet okupacinė valdžia sudavė smūgį. Realijos lėmė, kad be išorės paramos tokios grupės neturėjo plėtros perspektyvų (p. 66–67).

Po konfliktų su NKVD struktūromis vadovavimą partizaniniam judėjimui SSRS perėmė komunistų partija. Šios partijos padalinio LKP vadovybės darbą sunkino kadro, planuojamų siųsti į užnugarį, trūkumas, o tiksliau – šiam darbui tinkamų lietuvių trūkumas. Todėl į užnugarį išsiųsta mažiau partizanų, nei iš anksto planuota (p. 85). Pažymėtinas LKP pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus aktyvumas dirbant organizacinį darbą, kuriam dažnai negauta pritarimo iš aukštesnių institucijų (reikiamos ginkluotės, transporto lėktuvų neišskyrimas ir pan.). Jo vadovaujamas Lietuvos partizaninio judėjimo štabas (LPJŠ) pradėjo skverbtis į Lietuvą per Baltarusiją, bet pagrindžio kovotojų siuntimo į Lietuvą planų neatsisakė ir NKVD-NKGB (p. 93). Dažnai

kildavo neaiškumų tarp „partinių“ partizanų ir NKVD bei Generalinio štabo žvalgybos valdybai priklausiusių partizanų.

1941–1942 m. į Lietuvą veikti pogrindyje pasiūsti apie 183 žmonės (p. 92–93), pavaldūs skirtingoms institucijoms. Tai palyginti nedidelis skaičius, be to, daugelis grupių narių buvo išblaškyti, žuvo arba tiesiog nieko neveikė, o slapstėsi „giliame pogrindyje“ (p. 99). Dar kiti apsistojo saugesnėje partizanams Baltarusijoje. Taip pat daugeliui partizanų trūko tarpusavio pasitikėjimo. Tik daliai siųstųjų pavyko įsitvirtinti Lietuvoje, kas sudarė prielaidas pogrindžio plėtrai ateityje (p. 110). Ryšių tarp LPJŠ ir išsiųstų partizanų tais metais praktiškai nebuvo (jie galėjo būti palaikomi tik per Raudonosios armijos žvalgybos valdybą). Skaitant knygą, susidaro neherojiškas partizaninės kovos vaizdas.

II monografijos dalis pavadinta „Sovietinio ginkluoto pogrindžio Lietuvoje organizavimas 1942 m. pabaigoje – 1944 m. lemiamas sovietų užnugario veiksnys“. 1942 m. lapkričio 26 d. įsteigtas LPJŠ realiai pradėjo veikti tik 1943 m. viduryje. Vėl negalime nematyti A. Sniečkaus veiklumo organizacijoje. Knygos autorius, remdamasis argumentais, teigia, kad jis buvo „viso sovietinio ginkluoto pogrindžio Lietuvoje organizatorius ir kūrėjas“ (p. 116). Nauja vadovaujančių asmenų grupė į vokiečių užnugarį išvyko 1943 m. balandžio mėn. ir įsikūrė Baltarusijoje. Tuo galima pažymėti, kad Baltarusijos partizanų veiksnys išliko svarbus „lietuviškam“ judėjimui, nes jų prieglobsstyje apsistodavo LPJŠ atsiųsti kovotojai (p. 139). Tik kaimyninėje respublikoje apsistoję pasipriešinimo grupių organizatoriai pradėdavo susisiekti su likusiais partizanais Lietuvoje. Nors dėl kėlimosi į Lietuvos teritoriją vyko diskusijos (iki galo nesuvertos partizaninės kovos galimybės), bet 1943 m. Genrikas Zimanas (aktyvios kovos šalininkas) su bendražygiais persikėlė į Rūdninkų girią. Tam nenorom, bet pritarė A. Sniečkus (p. 134–135).

Monografijoje pažymima, kad kova nebuvo vieninga, nes susikūrė du vadovaujantys centrai: Naručio miškuose (Baltarusijoje) ir Rūdninkų girioje (p. 139). 1944 m. pradžioje formaliai įkurti LKP Šiaurės ir Pietų sričių pogrindiniai komitetai. Tai lėmė trintį tarp dviejų partizanų vadovų M. Šumausko ir G. Zimano (p. 152).

Maskvoje keliami uždaviniai, anot autoriaus, buvo „nerealūs, jų įgyvendinti nesugebėjo nė vienas pogrindininkas“ (p. 151). Veiklos plėtros stabdis buvo pogrindžio nepopuliarumas Lietuvoje (p. 152). Be paramos iš užnugario jis nebūtų išsilaikęs, partizanams dažnai trūkdavo net ginkluotės. 1943 m. pradžioje A. Sniečkaus prašymai skirti transporto lėktuvų paramai kovotojams gabenti likdavo be atsako, bet vėliau vis dėlto krovinių buvo siunčiama – vien 1943 m. liepos–rugpjūčio mėn. atsiūsta 14,5 t krovinių. Bet vis tiek atsilikta nuo planų (p. 166), nes daug partizanų likdavo neginkluotų. 1944 m. pavasarį padėtis pagerėjo – ginkluotė pradėta siūsti nuolat (p. 181). Siekta aprėpti kuo daugiau Lietuvos teritorijos, apginkluoti kuo daugiau as-

menų, remtasi ne pragmatiniais, o politiniais motyvais. Per visą laikotarpį visos žinybos į Lietuvą pasiuntė apie 400 žmonių (p. 182).

III monografijos dalis vadinasi „Sovietinio ginkluoto pagrindžio veikla Lietuvoje 1943–1944 m.“ Nors tuo laiku pagrindžiu plėstis Lietuvoje buvo lyg ir palankios sąlygos, nes stiprėjo antivokiškos nuotaikos, bet lietuviai laukė ne sovietų, o „amerikoniškos“ nepriklausomybės (p. 187). Tikėtasi atkurti nepriklausomą Lietuvą su Amerikos ir Anglijos pagalba. Autoriaus išvada – sovietiniai partizanai „turėjo organizuoti kovą už tikslus ir siekius, kurių Lietuvos visuomenės dauguma politine, socialine, psichologine prasme nenorėjo ar net bijojo“ (p. 188), todėl „sovietinis pagrindis neišsiplėtojo, nevyrto masiškesniu visuomeniniu reiškiniu“ (p. 190). Kas gi sudarė partizanų gretas? Autorius tai aprašo.

204

Kaip minėta, vienas sovietinio pagrindžio pasipildymo šaltinių buvo pabėgę karo belaisviai (p. 193). Jie net patys būrėsi į grupes, bet pagrindžio organizatoriai turėjo įvesti jose tvarką. Anot istoriko, buvę karo belaisviai buvo agresyvūs, radikalūs, kartais imdavosi savivalės ir kt. (p. 196). Kitas pagrindžio šaltinis – rusų tautybės gyventojai, dažniai sentikiai (p. 196). Partizanų būriai kūrėsi ten, kur kompaktiškai gyveno šios tautybės asmenys. Pietryčių Lietuvoje ir iš dalies Rytų Lietuvoje partizanų būrių pasipildymo šaltinis buvo žydai, pabėgę iš Vilniaus, Kauno ir kitų getų (p. 197). Tarp Baltarusijos partizanų pasitaikė antisemitizmo apraiškų, pabėgusius žydus netgi apiplėšdavo, bet tai ryškiai nepasireiškė tarp sovietinių Lietuvos partizanų vadų (p. 203).

Žinant tokius faktus, kyla nacionalinės partizanų sudėties (lietuviškumo) klausimas. Partizanų vadovai kratėsi pagrindžio žydiškumo įvaizdžio dėl politinių priežasčių (p. 207), todėl numatė į vadovaujančias pareigas skirti lietuvius (p. 212).

Partizanų skverbimasis į Lietuvą vyko iš Naručio miškų (Baltarusijoje) į Rūdninkų girią, Vilniaus ir Kauno kryptimi, o iš Kazėnų miškų (Baltarusijoje) – į Šiaurės rytų, Šiaurės ir Vidurio Lietuvos apskritis (p. 204). Rūdninkų girioje susiformavo pagrindžio vadovų branduolys ir organizacinis centras, vieta, kur organizatoriai Lietuvoje jautėsi saugiausiai (p. 204). Kai kurie šių kraštų gyventojai sovietų partizanams laikė mažesne blygybe nei Armijos Krajovos kovotojus. Todėl nedaug, bet vis dėlto įsigyta rėmėjų šiuose kraštuose. Santykius su sovietiniais partizanais palaikė vokiečių sunaikintas Pirčiupių kaimas (p. 215). Vokiečiai neturėjo jėgų „išvalyti“ Rūdninkų girios, todėl galėdavo tik blokuoti arba trukdyti partizanams skverbtis į Lietuvos gilumą (p. 216). O skverbimasis vyko lėtai.

Knygoje aprašoma, kaip komunistinis pagrindis bandė plėsti veiklą Vilniaus ir Kauno mieste, Alytaus apskrityje, Kazlų Rūdos miškuose. Iki karo veiksmų pabaigos partizaninis judėjimas Suvalkijoje liko menkas, o Alytaus ir Lazdijų apskrityse veikė tik keli būriai (p. 226–227). Šiaurės Rytų Lietuvoje įsiskverbta į Zarasų, Rokiškio, Utenos,

Panevėžio, Biržų, Šiaulių, iš dalies Raseinių apskritys (p. 228), bet neišsipildė planai formuoti partizanų būrius iš „vietinių“ (p. 229). Zarasų krašte žmonės partizanų bijojo, laikė juos banditais ir plėšikais (p. 233). Rokiškio apskrityje partizanų veikla santykinai buvo stipriausia visame Šiaurės rytų Lietuvos regione (p. 237), bet čia irgi pasitaikė daug plėšikavimo atvejų. Biržų apskrityje pasipriešinimo judėjime dalyvavo santykinai daug lietuvių (p. 239). Utenos apskrityje partizanai buvo pasyvūs, nes tai buvo jų išlikimo sąlyga (p. 240). Veikti Vilniaus krašte, be vokiečių, dar trukdė lenkų partizanai, laikę tai savo teritorija (p. 231). Autorius iš kitų išskiria Švenčionių apskrityje veikusį „Vilniaus“ būrį, kuriame stengtasi palaikyti drausmę, nebuvo plačiai taikyta kolektyvinė bausmė vietos gyventojams (p. 229). Daroma išvada, kad partizaninės struktūros Lietuvoje buvo išplitusios ir pasiskirsčiusios labai netolygiai ir nevienodai. Taip pat egzistavo „neorganizuoti“ vienetai, negavę išorės paramos ir stengęsi tik išgyventi. Dalis tokių „vienetų“ pokariu pripažinti partizaninėmis struktūromis, kiti – ne (p. 247).

Neaiškus lieka bendras partizanų skaičius, kuris sovietiniuose dokumentuose buvo didinamas. Autoriaus skaičiavimu (remiantis sovietiniais šaltiniais), kovos pabaigoje partizanų būta apie 4 tūkst., bet tai apytikslis skaičius. Šie tūkstančiai rodo, kad partizaninis karas nebuvo visaliaudinis. Todėl sovietinėje literatūroje kovotojų skaičius padidinamas iki 10 tūkst. (p. 254).

Ką praktiškai veikė sovietiniai partizanai? Atsakymą irgi galime rasti knygoje. Sovietinėje literatūroje dažnai minimos geležinkeliuose partizanų įvykdytos diversijos, per kurias okupacinė valdžia neva patirdavo didžiausių nuostolių. Iš tikrųjų būta kiek kitaip. Partizanų diversijos geležinkeliuose prasidėjo tik 1942 m., bet tik dvi iš jų tais metais buvo sėkmingos (p. 255). Mėginimai sprogdinti geležinkelius ir jų sprogdinimai kulminaciją pasiekė 1943 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. (p. 259). Tuomet partizanai turėjo vykdyti iš aukščiau nurodytus „bėgių karo“ planus. Bet viskas priklausė nuo iš užnugario atsiunčiamų sprogmenų, jų trūkumas komplikavo veiklą. Kokius nuostolius patirdavo vokiečių kariuomenė, sunku pasakyti. Autorius galėjo remtis tik sovietiniais šaltiniais, nes kitų nesama. Duomenis apie iš viso 353 nuverstus prieš ešelonus jis vadina „neįtikinamais ir absurdiškais“ (p. 280). Ir šiuo atveju autorius greičiausiai neklysta. Bet kartu pažymi, kad diversijos sutrukdė kelią tik mažai daliai važiuojančių traukinių, bet tai buvo dezorganizuojantis veiksnys, į kurį vokiečiai buvo priversti atsižvelgti (p. 281). Ir jie atsižvelgė, taikydami kolektyvinės atsakomybės principą (pavyzdys – kaimų deginimas). Partizanams buvo sudėtingiau vykdyti sprogdinimus saugomuose geležinkeliuose, todėl dažnai puldinėtos ryšių linijos, pjaustyti stulpai.

Knygoje nagrinėtas dar vienas sovietinių partizanų veiklos aspektas – būtent pastangos įsiskverbti į lietuvių policijos dalinius, veikti juos demoralizuojančiai, krik-

dyti, prikaltinti karius pereiti į sovietų pusę. Tam ieškota antivokiškai nusiteikusių karių. Šie batalionai buvo rimtas partizanų priešininkas, ribojantis pagrindžio skverbimąsi į Lietuvą. Kariniu požiūriu sovietų partizanai, veikę Rytų Lietuvoje, nebuvo pajėgūs likviduoti didesnių policijos atramos punktų. Nuo 1943 m. vasaros prasidėjo sistemingas demoralizuojantis agitacinis darbas prieš Baltarusijoje dislokuotus policijos batalionų karius (p. 286). Autoriaus teigimu, veikta apeliuojant į patriotinius jausmus ir grasant. Vyko tarpusavio susitikimai, bet masinio karių perėjimo pas sovietų partizanus nebuvo. Per vieną iš susitikimų sovietų partizanai stengėsi įtikinti savisaugininkus, kad šie netikėtų JAV ir Anglijos pagalba, nes jos SSRS sąjungininkės (p. 291). Impulsą veikti šia kryptimi davė į nelaisvę paimtas ir bendradarbiauti sutikęs leitenantas V. Šlapelis (p. 292). Jį stengtasi išnaudoti agitaciniame darbe. Iš belaisvių ir perbėgėlių netgi sudarytas atskiras „Vytauto“ būrys (p. 301), kurio uždavinys buvo „demoralizuoti“ kitus karius. Jam priklausė 10–15 narių (p. 301). Pietryčių Lietuvoje tokių kontaktų tarp partizanų ir lietuvių policijos bataliono karių beveik nebūta (p. 304).

Keblus knygoje nagrinėjimas klausimas yra sovietinio ir nacionalinio lietuvių pagrindžio santykiai. Iš pirmo žvilgsnio abu pagrindžius galėjo vienyti bendras priešininkas – Vokietija, priešiška „trečia jėga“ – lenkų pagrindis, bet buvo negalimas sutarimas dėl strateginių tikslų. Yra duomenų, kad Lietuvos laisvės armijos (LLA) nariai palaikė ryšius su sovietiniais partizanais (p. 323). Jų bendravimo motyvuose galima išskirti pragmatinę ir idėjinę puses (p. 323). Rytų Lietuvoje dažnai derėtasi, kad vieni kitų nelieštų. Bendrų veiksmų pavyzdys yra dviejų vokiečių pareigūnų likvidavimas Švenčionyse (p. 338), bet ir čia ryšiai neišsiplėtojo. Partizanai nutraukė ryšius dėl nurodymų iš viršaus (konkrečiai iš sovietų saugumo) (p. 345). Autorius konstatuoja, kad sovietinis pagrindis neišnaudojo bendradarbiavimo galimybių (p. 351).

Dar vienas svarbus šios istorijos veiksnys, kuriam skirta vietos knygoje, – tai ginkluotas nacionalinis lenkų pagrindis, veikęs Rytų ir Pietryčių Lietuvoje. SSRS ir Lenkijos vyriausybės Londone konfliktas lėmė priešiškus lenkų ir sovietų partizanų santykius. Sovietų ir lenkų ginkluoti pagrindžiai, kovodami su vokiečiais, buvo tarsi sąjungininkai, bet dėl nesuderinamų galutinių kovos tikslų jie nesudarė antinacinio fronto, o konfrontavo. Įvyko net ginkluotų tarpusavio susidūrimų. Armija Krajova sugebėjo išstumti sovietinius partizanus iš Vilniaus krašto (p. 361). Vokiečių okupacijos pabaigoje sovietų vadovybė nenorėjo su lenkais derėtis, o siekė „paskelbti savo valdžią“ (p. 372).

Neatskiriama sovietų veiklos sritis buvo beginklių žmonių žudymas, taikant kolektyvinės atsakomybės principą (p. 374). Tuomet deginti kaimai, žudyti ir terorizuoti ne tik besipriešinantieji, bei ir jų šeimos nariai. Kartais per mėnesį civilių gyventojų būdavo nužudoma daugiau nei policininkų ir vokiečių karių (p. 375–376). Taip pat

naudota „išsivedimo į mišką“ bausmė, kai žmonės būdavo tardomi, kankinami ir nužudomi (p. 376). Dėl ribotų galimybių partizanams nepavyko įvykdyti teroro akcijų prieš aukštus okupacinės valdžios pareigūnus. Būta planų įvykdyti pasikėsinimą prieš Lietuvos generalinį komisarą A. Rentelną ir kt. (p. 377). Lieka ne visai aiškios Stačiatikių bažnyčios veikėjo Sergijaus (Voskresenskio) ir jo bendrakeleivių nužudymo aplinkybės. Duomenys prieštaringi, kas tai įvykdė – vokiečiai ar sovietiniai partizanai (p. 383). Autorius tai nagrinėja gana detalai ir kelia įvairias versijas.

IV monografijos dalis pavadinta „Konfliktas su Lietuvos valstietija“, kur aiškiai pasakoma, prieš ką daugiausia jėgų nukreipė sovietų partizanai. Aprašomas ginkluotos kaimų savisaugos kūrimas ir paplitimas Lietuvoje (p. 393), netgi mėginimai kurti lietuviškas ginkluotas pajėgas, kaip antai, 1943 m. vokiečiams iškėlus Šaulių sąjungos atkūrimo klausimą. Savotiškas lūžis įvyko tų metų rugsėjo mėn., kai vokiečiai leido steigti ginkluotą gyventojų savisaugą (p. 410). Gyventojai ne tik noriai ėmė ginklus iš vokiečių, bet ir patys jų įsigydavo. Rytų Lietuvoje ginkluotų konfliktų tarp partizanų ir kaimo savigynos neįsisiūbavo, išskyrus pavienius atvejus (p. 423). Kitaip reikalai klostėsi Pietryčių Lietuvoje, kur savisauga kūrėsi masiškai, siekiant apsaugoti nuo partizanų antpuolių. Konfliktus skatino partizanų apsirūpinimas maistu, jų vykdytos kolektyvinės bausmės. Anot autoriaus, kruvini konfliktai nepakirto savisaugos kūrimosi, o vėliau tai virto dideliu antisovietinio pasipriešinimo sąjūdžiu (p. 431).

Remdamasis gausiais šaltiniais, autorius aprašo didesnius partizanų ir kaimų savisaugos susidūrimus, kai priešprieša baigdavosi kaimų deginimu ir civilių žmonių žudynėmis. Monografijoje minimas Daržininkų kaimo užpuolimas, kai sudegė dalis kaimo sodybų, bet žmonių aukų išvengta (p. 438), Dargužių kaimo žmonių nuginklavimas, susirėmimai Derionyse ir Babrauninkuose, kur sovietiniai partizanai patyrė nuostolių. Plačiau ir detaliau aprašomos didžiausios partizanų 1944 m. sausio 29 d. įvykdytos žudynės Kaniūkų kaime. Tuomet nužudyti 35 gyventojai ir dar 10–15 sužeista. Autorius rašo: „Šio kaimo sudeginimas ir žmonių žudynės turėjo nusikaltimų civiliams gyventojams požymių“ (p. 494). Taip pat aprašytas sovietinių partizanų susidorojimas su Bakaloriškių kaimu, kur balandžio 12 d. sudeginta apie 40 sodybų ir nužudyti du žmonės. Žygiuodami į šią vietą, partizanai nužudė žmonių ir kituose Onuškių valsčiaus kaimuose (p. 502). Per šią partizanų operaciją galėjo būti nužudyta apie 18 žmonių (p. 503). Šiuos įvykius autorius vertina „kaip vieną didžiausių raudonųjų partizanų įvykdytų nusikaltimų Lietuvoje“ (p. 508). Taip pat aprašyta iš Baltarusijos atėjusių partizanų keršto akcija Musteikoje birželio 24 d., kai sušaudyta 14 vyrų ir sudeginti pastatai (p. 514).

Partizanų susidorojimai su kaimų savigyna kėlė antisovietinius žmonių jausmus. Vietinė savisauga tapo antisovietinės ginkluotos rezistencijos organizacinėmis struk-

tūromis. Pavyzdžiui, iš Bakaloriškių kaimo kilę būsiami antisovietinio pasipriešinimo dalyviai (tarp jų Vaclovas Voveris-Žaibas) (p. 507). Taip pat buvo ryžtasi priešintis sovietiniams partizanams. Vertas dėmesio faktas, kad 1944 m. gegužės mėn. Onuškių valsčiaus Žaliosios kaime žuvę 6 partizanai buvo atvežti į Onuškę ir suguldyti miestelio turgavietėje (bet nėra duomenų, kad buvo tyčiojami) (p. 510).

Istoriko nuomone, dėl patirtų savisaugininkų nuostolių galima abejoti tokios veiklos prasmingumu ir tikslingumu (p. 520), bet kita vertus, kaimų gyventojai pasinaudojo savo prigimtinę teisę į savigną, teise ginti gyvybę ir turtą (p. 521).

Paskutinės – V – monografijos dalies pavadinimas „Grįžimas į legalų gyvenimą. Sovietinių partizanų įamžinimas: propagandiniai aspektai“ atskleidžia, apie ką bus rašoma. Monografijoje teigiama, kad partizanams buvo skirta užduotis paimti valdžią vietose, kol atvyks aukštesni valdžios atstovai (p. 523). Taip pat skirta užduotis sutrukdyti lenkams paskelbti savo valdžią. G. Zimanas net turėjo A. Sniečkaus nurodymą įsitvirtinti Seinų apylinkėse (p. 525). Pagrįstai konstatuojame, kad LPJŠ ir jo kadrai pirmaisiais mėnesiais po „išvadavimo“ atliko reikšmingą vaidmenį įtvirtindami sovietų valdžią Lietuvoje (p. 528). Buvę partizanai ėjo įvairias pareigas, pradėta kurti jiems lengvatų ir privilegijų sistema (p. 529). Vyko dirbtinis pogrindžio lietuvinimas, valstybinius apdovanojimus teikiant daugiausia lietuviams (p. 529–530). Kitų tautybių partizanams iš dalies netgi buvo užkirstas kelias gauti apdovanojimų ir privilegijų, o tai kėlė pastarųjų nepasitenkinimą (p. 531). 6-ajame dešimtmetyje vyko sovietų pogrindžio Lietuvoje „gausinimo“ akcija (kiekybinės sudėties didinimas ir lietuvinimas) (p. 536). Taip pat partizaninių vietų įamžinimas, paminklų statymas, partizanų žeminių atkūrimas. Visai tai, anot autoriaus, buvo skirta sovietų ideologijai ir propagandai (p. 541).

Štai tokia gausi problematika pateikta knygoje. Aišku, čia paminėti tik pagrindiniai akcentai, o detalių yra gerokai daugiau. Pažymėtinos ir kai kurios kritinės pastabos, bet jos išties galėtų būti laikomos tik komentarais ar papildymais.

Kai kada autorius abejoja, bet kai kada ir remiasi sovietų duomenimis apie partizanų padarytus nuostolius vokiečiams. Nors tokie duomenys yra labai abejotini. Kai kada pasitikima sovietų šaltiniais, kaip antai, teigiama, kad Kaune veikusi sovietinių partizanų grupė neva nužudė 8 vokiečius (5 karininkus), 17 policininkų, 6 slaptosios policijos agentus. Bet tai patvirtinta tik sovietų partizano liudijimas. Patikimesni šaltiniai teigia, kad jie nužudė ir apiplėšė teatro režisierių J. Monkų-Monkevičių ir dvi merginas (p. 377). Arba perdedama vokiečių puolamoji galia. Štai pagal partizanų šaltinius, 1944 m. balandžio 14 d. vokiečiai, remiami artilerijos, puolė partizanus Rūdninkų girioje, bet buvo priversti atsitraukti (p. 509). Bet ar taip iš tikrųjų vyko. Gal tai buvo ne puolimas, o tiesiog apšaudymas. Vargu, ar vokiečiai būtų išsigandę ir nutraukę puolimą. Tokius faktus visada turėtų papildyti istoriko komentarai.

Knygoje pasitaiko kai kurių teksto pasikartojimų. Pavyzdžiui, rašant apie Pirčiupių kaimo gyventojų paramą sovietiniams partizanams (p. 515 ir 520) arba apie Šemetos policijos įgulos ir partizanų susirašinėjimą (p. 292, 293).

Galimi kai kurie papildymai knygai. Štai rašoma apie A. Godliausko būryje buvusį išdaviką P. Vitulskį, kurį vėliau nušovė vokiečiai arba lietuvių saugumo policija (p. 36). Kiti šaltiniai pateikia kitą versiją, kad žūtį išprovokavo prokomunistiškai nusiteikęs asmuo, dirbęs vertėju gestape¹. Vėliau jis tapo pasižymėjusiu sovietų saugumo agentu. Tokią versiją išdėstė saugumietis Aleksandras Slavinas, tačiau ja taip pat negalima vienareikšmiškai pasitikėti.

Tokios yra neesminės pastabos, jokių būdu nemenkinančios knygos reikšmės. Ką naujo ateityje dar bus galima pasakyti apie sovietinius partizanus po šios monografijos pasirodymo. Greičiausiai nieko fundamentalaus. Žinoma, dar bus galima rašyti apie partizanų veikimą atskiruose Lietuvos regionuose. Bet apie bendrą padėtį bus sudėtinga pasakyti kažką nauja. Naudinga būtų išleisti knyga užsienio kalbomis, nes gvildenamos temos būtų įdomios ir užsienio skaitytojams. Tai stipri pozicija lietuvių istoriografijoje ir reikšmingas darbas supažindinantis visuomenę su Antrojo pasaulinio karo įvykiais Lietuvoje.

¹ ALEKSAS, A. Atpildas, *Tiesa*, 1978 m. balandžio 4 d., p. 3.